

*Ҳайдаров Д.,
Давиров А.*

ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ҲУДУДЛАРИ ЎРТА ПАЛЕОЛИТ ДАВРИ ЁДГОРЛИКЛАРИ

Ўзбекистон ҳудудлари палеолит даври ёдгорликларига бой тарихий ўлкалардан биридир. Маълумки, инсоният тарихининг 99,8 % ни узоқ ва аста-секинлик билан тараққий қилган тош даври тарихи ташкил қилади. Юртимизнинг қулай палеогеографик шароитлари ҳамда Ғарбни Шарқ билан ва жанубни шимол билан боғлаб турувчи чорраҳада жойлашганлиги инсоният тарихининг илк босқичлариданоқ одамзоднинг эътиборини тортиб келган. Ўзбекистонда тош даврини ўрганиш 1938 йилда А.П. Окладников томонидан Жанубий Ўзбекистоннинг Бойсунтоғдаги ўрта палеолит даврига оид дунёга машҳур Тешик-тош ғор маконининг ўрганилиши билан бошланди.

Тешиктош ғори Бойсун шаҳридан 18 км шимолда, Мачайдарёнинг чап қирғоғидаги Завталошсойнинг ўрта оқимида жойлашган. Мачайдарё Бойсунтоғнинг шимоли-ғарбий этакларидан оқиб ўтади ва у Амударёга қуйиладиган Шерободдарёнинг чап ирмоғи ҳисобланади. Ғор ҳозирги Мачайдарёдан 500 м. чамаси юқорида жойлашган. Ёдгорликнинг денгиз сатҳидан баландлиги 1800 м. ни ташкил қилади. Ғорнинг кириш қисмидаги баландлиги 7 м., эни эса 20 м. дан иборат¹.

Тешиктош ғори 1938-1939 йилларда А.П.Окладников томонидан ўрганилган ва икки йил давомида унинг маданий қатламлардан иборат бўлган 137 м² барча майдон сатҳи тўлиқ очиб ўрганилган. Ёдгорликда А.П.Окладников томонидан соф ётқизиклар билан ажратилган 5 та маданий қатлам аниқланган. Бу қатламларнинг умумий қалинлиги 1,5 м, маданий қатламларнинг энг қалин жойи 40 см. гача етади. Тадқиқотчининг фикрига кўра, ёдгорликнинг деярли ярми ғорга сизиб тушган қор-ёмғир сувлари ёрдамида ювиб кетилган. 50 кв. м майдонни эгаллаган 1-маданий қатламдан, тахминан, 1 диаметрлик гулхан аниқланиб, А. П. Окладниковнинг таъкидлашича, олов бу ерда узоқ ёнмаган, негаки, гулхан ости тупроқлари унчалик қуймаган. Неандертал боланинг қабри ҳам, афтидан, 1-маданий қатлам билан боғлиқ. Иккинчи маданий қатламдан (майдони 12 кв. м.) узун тухумсимон шаклдаги (ҳажми 1,6х0,6 м.) ўчоқ ва унча катта бўлмаган гулхан топилган. 3-маданий қатлам ҳам 50 кв. м. майдонни эгаллайди, бироқ у ғорнинг кириш қисмига қараб чўзилган. Бу қатламдан учта ўчоқ топилган бўлиб, уларнинг ҳажми 0,4х0,4; 1,5х0,8 ва 1х0,4 м. ни ташкил қилади. 4-

¹ Окладников А.П. Мустьерская стоянка в гроте Тешик-Таш в Узбекистане \ КСИИМК. Вып. 2. 1939. -С. 36.

маданий қатламнинг (унинг майдони 30 кв. м) катта қисми кўмир бўлаклари билан қуюқ қопланган, 3x3 м. лик юмалоқ майдончага эга. Бу майдончанинг марказида катта ўчоқ (2x1,3 м) жойлашган. Иккинчи ўчоқнинг диаметри 0,5 м. бўлиб, биринчисидан 3 м масофада жойлашади. Қуйи 5-маданий қатламдан (майдони 15 кв. м) иккита ўчоқ излари аниқланган. Ёдгорликнинг барча қатламларидан олинган топилмалар: тош буюмлар ва фаунистик қолдиқлар ана шу ўчоқлар атрофида жойлашган.

Тешиктош Ўрта Осиёнинг фаунистик материаллар сақланиб қолган ноёб ёдгорликларидан биридир². Бу ерда сибир тоғ эчкиси суяк қолдиқлари кўпчиликини ташкил қилади (83%). Шунингдек, от, қўнғир айиқ, қоплон ва тахминан, ғор шоқолининг қолдиқлари аниқланган. Кемирувчилардан қуён, курка, суғур, кўрсичқон, дала сичқон, туркистон каламуши суяк қолдиқлари ҳам топилган. Қатламлар фаунаси орасида деярли фарқ сезилмайди³. Бундан ташқари, Тешиктош қатламларидан 20 га яқин қушларнинг суяк қолдиқлари аниқланган. Тешиктошнинг маданий қатламларидан 2228 та тош буюмлар топиб ўрганилган. Улар асосан чакмоқтошлашган оҳактошдан ишланган бўлиб, таркибида нуклеуслар, қирғичлар, пайконлар, кесгичлар, ретушланган учириндилар ва пластиналар мавжуд. Умуман, ҳар бешала қатламнинг индустрияси бир хил ва ўзгаришсиз тараққий этган.

Бойсунтоғдаги ўрта палеолит даврига оид иккинчи ёдгорлик бу Амир Темур ғоридир. У унча катта бўлмаган шу номли сойда, Тешиктошдан 1,5 км шимолроқда жойлашган. Ёдгорлик В. Ф. Ломаев томонидан очилган ва 1938-1939-йилларда А. П. Окладников томонидан ўрганилган. Ғорда учта маданий қатлам аниқланган бўлиб, чуқурлиги 1 м. гача етадиган 3-қатламдан кам сонли тош буюмлар йиғиб олинган. Улар орасида призмасимон нуклеус ва йирик қирғич мавжуд. Ушбу қатламдан арчага тааллуқли кўмир қолдиқлари топилган. А.П.Окладниковнинг фикрича, Амир Темир ғорининг 3-қатлами Тешиктошнинг айрим қатламлари билан тенгдошдир.

Ўрта палеолитга оид деб топилган Бойсунтоғдаги яна бир ёдгорлик Каттакўрғон бўлиб, у Тешиктошнинг қарама-қаршисида, Мачайдарёнинг ўнг қирғоғида жойлашган. Бу ерда дастлабки қазилмалар 1930-йилларда Г.В.Парфёнов томонидан амалга оширилган. Қазилмадан олинган материаллар билан танишиб чиққан А.П.Окладников, уларни Тешиктошдаги материалларга ўхшаш, деб топган. Музейдаги ёдгорлик материаллари билан

² Громова В.И. Плейстоценовая фауна млекопитающих из грота Тешик-Таш, Южный Узбекистан \\\ Тешик-Таш. Палеолитический человек. -М. 1949. -Р. 44.

³ Окладников А.П. Исследование мустьерской стоянки и погребения неандертальца в гроте Тешик-Таш, Южный Узбекистан (Средняя Азия) \\\ Тешик-Таш. Палеолитический человек. -М. 1949 а. -С. 67.

танишиб чикқан В.А.Ранов эса, карама-қарши фикрга келади ва у ушбу тош айвонда ўрта палеолитга оид қатламлар йўқ, деб ҳисоблайди⁴.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, кейинги ўтган 70 йилдан ортиқ вақт мобайнида Ўзбекистон ҳудудларидан палеолит даврининг турли босқичларига оид юзлаб археологик ёдгорликларни бирлаштирган ўнлаб маданиятлар очиб ўрганилди ва қолганлари ўрганилиб келинмоқда. Ўтказилган тадқиқотлар ватанимиз ҳудудларида ибтидоий одамларнинг бир қатор жисмоний типлари шаклланган ҳамда улар бетакрор маданиятлар яратган ўлкалардан бири эканлигини тасдиқлайди. Шундай қилиб, Жанубий Ўзбекистон ҳудудлари тош асри ёдгорликларига жуда бой ва улар инсоният тараққиётига бебаҳо ҳисса қўшган материалларга эга. Бу ёдгорликлар ранг-баранглиги, ўта қизиқарлилиги ва ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Жўракулов М.Ж. Ўрта Осиё ибтидоий археологияси. -Т., 1984.
2. Громова В.И. Плейстоценовая фауна млекопитающих из грота Тешик-Таш, Южный Узбекистан \ Тешик-Таш. Палеолитический человек. -М., 1949.
3. Окладников А.П. Мустьерская стоянка в гроте Тешик-Таш в Узбекистане \ КСИИМК. Вып. 2. 1939.
4. Окладников А.П. Исследование мустьерской стоянки и погребения неандертальца в гроте Тешик-Таш, Южный Узбекистан (Средняя Азия) \ Тешик-Таш. Палеолитический человек. -М. 1949.
5. Ранов В.А., Несмеянов С.А. Палеолит и стратиграфия антропогена Средней Азии \ -Душанбе, 1973.

⁴ Ранов В.А., Несмеянов С.А. Палеолит и стратиграфия антропогена Средней Азии \ Душанбе. 1973. -С. 64-66.